

PAPER DETAILS

TITLE: TÜRK TARİHİNDE KADIN VELİLER: İLK DÖNEM MEVLEVÎLİĞİ ÖRNEĞİ

AUTHORS: Hülya KÜÇÜK

PAGES: 65-74

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/260736>

TÜRK TARİHİNDE KADIN VELİLER: İLK DÖNEM MEVLEVİLİĞİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Hülya KÜÇÜK
Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Sûfilere göre, “velî” olmanın kadın veya erkek olmakla ilgisi yoktur. Çünkü, velâyet, kalple ve Hakk’ı arama tutkusu ile ilgilidir. Zaten insanı insan yapan, evvel emirde bedeni değil ruhudur ve ruhun, erkek ve kadınla iştiraki yoktur. Bunun için diğer tarikatlerde olsun Mevlevîlikte olsun hanım velîler görmek hiç de şaşırtıcı değildir. Kendilerine “velî” denen Türk kadınları ile ilgili yapılacak bir araştırmada, kadınların bu sıfatı hak edebilmelerinde rol oynayan özellikler olarak kerâmet gösterebilme gücü, takva ve hayır-severlik, zor şartlarda gösterilen sabır, düşmana veya zâlim bir idâreciye karşı gelebilme cesareti, dile getirilemeyen temiz bir aşktan ölmüş olmak, kocaya derin saygılı ve mutî olmak gibi özelliklerinin ön plana çıktığı görülür. Burada, “İlk Dönem Mevlevîliği” derken kastımızın, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (ö.672/1273), Sultan Veled (ö. 712/1312) ve Ulu Ârif Çelebi (ö. 719/1319-20) dönemleri olduğunu hatırlatmamız yerinde olacaktır. İlk olarak Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’nin (ö.672/1273) Gevher Hatundan sonraki eşi Kira Hâtun’u zikretmek gerekir. Kira Hâtun, “Hâtun-ı ahiret, velîyyetullah fi’l-Arz”, “ikinci Meryem” gibi sıfatlarla anılmaktadır. Fahrunnisâ, Gumac Hâtun, Gürcü Hâtun, Kadınlara rehberlik eden “velîye”, “bilgin”, “üstâd”, “sultanların kızlarının hocası” gibi vasıflarla anılan Usta Hâtun, Tavus-ı Çengi, Sultan Veled’in eşi Fâtıma Hâtun ile kızları Mutahhara Hâtun, Şeref Hâtun, Paşa Hâtun, Tokat’ta Ulu Ârif Çelebi’nin halifelerinden birisi olan Ârife-i Hoş-likâ-yı Konevî diğer örnekler arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Velîler, Mevlânâ, Mevlevîlik, Kira Hâtun, Fatıma Hâtun, Fahrunnisâ, Gumac Hâtun, Gürcü Hâtun, Usta Hâtun, Tavus-ı Çengi, Paşa Hâtun, Ârife-i Hoş-likâ-yı Konevî.

WOMAN SAINTS IN TURKISH HISTORY: THE CASE OF EARLY PERIOD OF MAWLAWISM

Assoc. Prof. Dr. Hülya KÜÇÜK
Selçuk University Faculty of Divinity

ABSTRACT

According to Sufis, being a saint is an attribute above the attribute of being a man or woman. Since being a saint is something one attains by his soul and heart. And man, primarily, is soul; not body, and the soul has nothing to do with masculinity or femininity. Therefore it is no wonder that we see female saints in Mawlawism as well as in other Sufi orders. Reasons for the veneration of Turkish women include the ability to perform miracles, piety and zeal in charitable works, long-enduring forbearance in very difficult circumstances, dying of unarticulated melancholic love, complete obedience and loyalty to husbands, and heroic acts against an enemy or tyrannical ruler. It should be reminded here that with “the Early period of Mawlawism”, the periods of Mawlana Jalal al-Din Rumi (d.672/1273), Sultan Walad (d. 712/1312) and Ulu Arif Chelebi (d. 719/1319-20) is meant. Mawlana Jalal al-Din Rumi’s second wife Kira Khatun who was attributed as ‘God’s saint on the earth,’ or ‘second Maria’ should be mentioned first. Fakhrunnisa, Gumaj Khatun, Gurju Khatun, Usta Khatun (who was attributed as ‘high learned’, or ‘master of Sultan’s Daughters’), Tawus-e Chengi; Sultan Walad’s wife Fatima Khatun, his daughters Mutahhara Khatun and Sheref Khatun; Pasha Khatun and Arife-i Khosh-lika-yı Konawi, Ulu Arif Chelebi’s substitute in Tokat were among other examples.

Key words: *Female saints, Rumi, Mawlawism, Kira Khatun, Fatıma Khatun, Fakhrunnisa, Gumaj Khatun, Gurju Khatun, Usta Khatun, Tawus-e Chengi, Pasha Khatun, Arife-i Khosh-lika-yı Konawi.*

GİRİŞ

Sûfilere göre, “velî” olmanın kadın veya erkek olmakla ilgisi yoktur. Çünkü, velâyet dış görünüşle değil, kalple ve Hakk’ı arama tutkusu ile ilgilidir. Mevlânâ’nın deyimiyle “İnsan evvel emirde beden değil ruhtur ve ruhun, erkek ve kadınla iştiraki yoktur.”¹ Bu sebeple kadınlar Ricâlu’l-Gayb (Gayb Erenleri)² arasına da, “büyük veliler” arasına da girebilirler.³

Kendilerine “velî” denen Türk kadınları ile ilgili yapılacak bir araştırmada, kadınların bu sıfatı hak edebilmelerinde rol oynayan özellikler olarak kerâmet gösterebilme gücü, takva ve hayır-severlik, zor şartlarda sabredebilme özelliği, düşmana veya zâlim bir idâreciye karşı gelebilme cesareti, dile getirilemeyen temiz bir aşktan ölmüş olmak, kocaya duyulan derin saygı ve itâat gibi hususların ön plana çıktığı görülür.⁴

Türk kadın velilerin tarihinin Hoca Ahmed Yesevî’nin (ö.562/1167) mürîd ve mürîdelerini Anadolu’ya gönderdiği VII/XIII. asırla başladığını söylemek mümkündür. Bu mürîdlere Abdâlân-ı Rûm, onların “kadınlar kolu” olarak görülen mürîdelere ise “Bâciyân-ı Rûm” denmiştir. Aslında Bâciyân-ı Rûm’un sadece Âşıkpaşa-zâde tarafından zikredilmiş olması dolayısı ile, bazı araştırmacılar tarihen var oldukları konusunda şüphelerini dile getirmişler, bu kelimenin müstensihler tarafından yanlış okunmuş olabileceğini, kelimenin orijinalinin “حاجیان روم” : Hâciyân-ı Rûm” veya “بخشیان روم” :Bahşiyân-ı Rûm” olabileceğini iddia etmişlerdir. Fuad Köprülü ise, Bektâşilikte kadın dervişlere “Bacı” denmesinden yola çıkarak bunun pekâlâ mümkün olduğunu ileri sürmüştür.⁵ Günümüzde konuyla ilgili en detaylı çalışmayı yapanlardan birisi olan Mikâil Bayram, Bâciyân’ın tarihen sâbit olduğunu ve dinî, askerî ve ekonomik birçok faaliyetlerinin bulunduğunu, Âhilerin “kadınlar kolu” gibi olduklarını, zira kurucuları Fatma Hâtun’un (ö. VII/XIII. Asrın son çeyreği) Ahi Evran’ın (ö.1262 veya 1300-1317 arası) eşi olduğunu belirtmiştir. Bâciyân, Âhilerin özellikle dericilikle meşgul olmalarından dolayı örgüçülük ve dokumacılık san’atlarında mâhir idiler ve Âhilerde olduğu gibi tarikat-vârî bir yapıya sahiptiler. Ayrıca söylemek gerekir ki, mürîdleri arasında kadınlar olduğu kadar erkekler de vardı.⁶

¹ A. Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, II (haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı), İstanbul 2004, 31.

² Sufilerin, kendilerini Allah’tan başkasının bilmediği halde her sırda mevcut olduğuna inandıkları ve sayıları hakkında değişik görüşler serdettikleri velilere verilen isimdir. Konuyla ilgili olarak bkz. Ahmet Ögke, “Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlu’l-Gayb. İbn Arabî’nin Görüşleri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, V(Ocak -Haziran 2001), 161-201.

³ Tasavvufta kadın konusunda bazı değerlendirmeler için bkz. Süleyman Uludağ, *Sûfî Gözüyle Kadın*, İstanbul, 1995; Mustafa Kara —Süleyman Uludağ, “Takdim”, Abdurrahman Câmî, *Nefahât’ül-Üns. Evliya Menkıbeleri*, tr. ve şerh Lamii Çelebi, Haz. S. Uludağ —M. Kara, İstanbul, 1995, 18-25; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 1999, 119-121; Hülya Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, Konya, 2004, 157-164.

⁴ Bkz. Nezihe Araz, *Anadolu Erenleri*, İstanbul, 2000, 30-32, 51-53, 122-137, 186-189, 226-229, 285-287, 295-297, 307-309, 411, 435-437; Aynı Yazar, *Anadolu’nun Kadın Erenleri*, İstanbul, 2001, 13, 19, 21, 25, vs.

⁵ Bkz.. O.F. Köprülü, “Bâciyân-ı Rûm” md., *DİA*, IV (İstanbul, 1991), 415; Mikail Bayram, *Fatma Bacı ve Bâciyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları Teşkilâtı)*, Konya, 1994, 3-7.

⁶ Detaylı bilgi için bkz.. Bayram, *Fatma Bacı ve Bâciyân-ı Rûm*, 49-60.

Âsiye Hâtun'un 1641-1643 tarihleri arasında yazdığı mektupları⁷ ile Nezihe Araz ve daha sonra Yaşar Kalafat gibi bazı araştırmacılar tarafından derlenmiş olan sözlü gelenekle asırlara taşınan menkıbeler hariç, Türk kadın sûfilerin hayatları ve görüşleri hakkında elimizde fazla materyal yoktur. Derviş Hanım (ö.?), Zeyneb Hânım (ö.879/1479), Mihrî Hânım (ö.912/1506), Sıdkî Emetullah Hânım (ö. 1115/1703), Fitnat hanım (ö.1780), Leylâ Hânım (ö.1264/1848), Şeref Hânım (ö.1278/1861), Sırrî R. Hânım (ö. 1294/1877), Hatice Nakiye Hânım (ö.1316/1899), Münîre Hânım (ö.1321/1903) ve Fatma Kâmile Hânım (ö. 1339/1921) gibi şaire sûfî hanımları bu hükmün dışında tutmak gerekir.⁸ Emine Câvide adlı bir Türk kadın sûfî tarafından kaleme alınmış olan *Menâkıb-ı Velîyyâtî'n-Nisâ* adlı kitapta dahi Türk kadınları değil, ilk dönem kadın sûfilerden bahsedilmektedir.⁹ Bu demektir ki, konu kendisini çalışacak araştırmacıları beklemektedir.

Yakın tarihimize baktığımızda görüyoruz ki kadın sufiler, Refik Halit Karay'ın *Kadınlar Tekkesi* (1956, 2c.) ve Yakub Kadri Karaosmanoğlu'nun *Nur Baba'sı* (1922) gibi romanlara konu olmuşlar; İstanbul'da bir K. dirî dergâhı olan Karılar (Hâtuniye) Dergâhına¹⁰ adlarını vermişler; Mevlevîlik,¹¹ Cerrahîlik¹² ve Bektâşîlik¹³ gibi bazı tarikatlerde meşihat mertebesine kadar yükselmişlerdir.

Günümüz Türkiye'si'nde birçok kadın sûfî vardır. Yazarlıkları dolayısı ile tanınanları şöyle sıralamak mümkündür: Kenan Rifai'nin (ö.1950) mürideleri ve insanın kendi iç dünyasını oluşturmaya önem veren "Entellektüel Tasavvuf"un temsilcileri olarak görülen¹⁴ Safiye Erol (ö.1964), Sâmîha Ayverdi (ö.1993), Nezihe Araz (1922 —)¹⁵ ve Cemal Nur Sargut Hanımefendilerle, ayrıca Umran Selman, Dr. Nimet Hâtun¹⁶ ve Dr. Sevim Asımgil¹⁷ Hanımefendiler. Günümüz

⁷ Âsiye Hâtun, *Rüya Mektupları*, haz. C. Kafadar, İstanbul, 1994. Kitabın özeti ve toplu bir değerlendirmesi için bkz.. Ahmed Ögke, Ahmed Şemseddin-i Marmaravî, İst. 2001, 250, 257-8.

⁸ Bu kişilerden bazıları için bkz. Şenay Yola, "Cerrahiye" md., DİA, VII (İstanbul, 1993), 416-20 418; M.Necmettin Bardakçı, "Türk Tasavvuf Geleneğinde Kadın", *Araştırmalar. İnsan Bilimleri Araştırmaları*, XIII (2005), 31-44:37-42. Ayrıca bkz. Margareth Smith, *Bir Kadın Sufi Rabia*, tr. Özlem Eraydın, İstanbul, 1991, 195, 233.

⁹ Kitap, Tasavvuf dergisinde Latinize edilerek yayınlanmıştır. Bkz. Mustafa Aşkar, "Kadın Sûfileri Anlatan Bir Menâkıbnâme: Menâkıb-ı Velîyyâtî'n-Nisâ", *Tasavvuf. İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, XIII (Temmuz- Aralık 2004), 75-98.

¹⁰ Tekke için bkz. H.M. Yücer, "Eyüp'te Hâtuniye Tekkesi ve "Tenşittü'l-Muhibbîn bi Menâkıb-ı Hâce Hüsameddin", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, X (Ocak -Haziran 2003), 219-249.

¹¹ Bkz. Sâkıb Mustafa Dede, *Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyân*, 3 c., Mısır, Matbaa-ı Vehhabiye, 1283 H., I, 252-264.

¹² Yola, "Cerrahiye", 418.

¹³ Detaylar ve diğer isimler için bkz. İbrahim Bahadır, *Alevî ve Sünnî Tekkelerde Kadın Dervişler*, İstanbul, 2005, 146-56.

¹⁴ Bkz. Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler/3)*, İstanbul, 1995, 34-5.

¹⁵ Tasavvuf anlayışları için bkz.. S. Ayverdi ve diğerleri, Kenan Rifai ve 20. Asrın Işığında Müslümanlık, İstanbul, 1965; M. Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri (1839-2000)*, İstanbul, 2002, 382-389.

¹⁶ Bkz. Nimet Hâtun ve Zeynep Ancan (hazırlayanlar), *Allah Aşkı Her Şeyden Üstündür*, Ankara, 1962.

¹⁷ Bkz. Gönül Bahçesine Giden Yol adlı eseri (İstanbul, 1995).

Türk kadın sûfileri hakkında yapılmış bildiğimiz tek akademik çalışma Catherina Raudvere'nin *The Book and the Roses* (Bjärnum 2002) adlı çalışmasıdır.¹⁸ Ancak bu kitap kadın sufileri tanıtmak yerine, İstanbul'daki bir kadın sufi grubunun dinî ve sosyal faaliyetleri üzerine yoğunlaşmış, ayrıca siyâsî faaliyetlerinin olup olmadığını araştırmaya yoğunlaşmıştır.

İslam coğrafyasının muhtelif birçok bölgesinde olduğu gibi Anadolu'nun birçok yerinde de pek çok kadın evliya türbesi vardır. Bu türbelerin ziyaretçileri genellikle kadınlardır.¹⁹ Türkiye'de bilinen ilk kadın türbesi, Afyon'daki Meryem Ana türbesidir. Toplam kadın türbesi sayısı ise 130'dan fazladır. Ancak, aile ef-râdını da kapsayan şeyh türbelerini de sayarsak bu sayı büyük oranda artar. Kadın türbeleri ya kendi adlarıyla veya Süt Evliyâsı, Kız Evliya, Üç Kızlar/Üçler, Yedi Kızlar/Yediler, Kırk Kızlar/Kırklar gibi adlarla ile bilinirler. "Yediler" veya "Kırklar" adını taşıyan türbelerde, hem kadın, hem de erkek erenler yatmaktadır.²⁰

İlk Dönem Mevlevîliğinde Hanım Veliler

"İlk Dönem Mevlevîliği" derken kastımız, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin (ö.672/1273), Sultân Veled (ö.712/1312) ve Ulu Ârif Çelebi (ö.719/1319-20) dönemleridir. İlk dönemi daha ilerilere alanlar olabilir ama "hanım veliler" açısından buna gerek olmadığı düşüncesindeyiz.

İlk olarak Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin (ö.672/1273) eşi Kira Hâtun'u zikretmek gerekir. Mevlânâ'nın Gevher Hatundan sonraki eşi Kira Hâtun, *Menâkibü'l-Ârifin*'de "hâtunlarının kendisine inanıp mürid oldukları", "Hâtun-ı ahiret, velîyyetullah fi'l-Arz",²¹ "temizlik ve namusluluk hususunda ikinci Meryem"²² gibi sıfatlarla anılan bir hanımdır. *Risâle-i Sipehsâlâr*'da sadece "Hâtun-ı ahiret" olarak anılan Kira Hâtun'un, eşi Mevlânâ ile birlikte namaz kılmak ve bu saâdeti kendisine âhiret azığı yapmak istediği ama bir türlü nasip olmadığından şikâyet ettiği nakledilmektedir. Bu fırsatı bir keresinde yakaladığı ve bu esnada olağanüstü bir olaya şahit olduğu da kaydedilir. Şöyle ki: Onunla birlikte namazı tamamladıktan sonra Mevlânâ'nın ayakkabıları içinde namaz esnasında Hicaz'a gidip geldiğini gösteren Hicaz kumu görünür. Onun bu hale vâkıf olduğunu gören Mevlânâ, ondan bunu kimseye anlatmama sözü alır. Kira Hâtun bu olayı ancak Mevlânâ'nın irtihalinden sonra anlatır, ama yaşadığı sürece de bu kumları mübârek kabul ederek öğütmüş, sürme yapmış ve bilhassa ağrıyan gözlere ilaç olarak

¹⁸ Kitap, Damla Acar tarafından Çağdaş İstanbul'da Sûfî Kadınlar adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.)

¹⁹ Annemarie Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1975, 433. Ayrıca bkz. Carl W. Ernst, *Teachings of Sufism*, Boston—London, 1999, 185.

²⁰ Bkz. Yaşar Kalafat, "Anadolu'da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnançları", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 32 (2004), 37-54: 39-40; Hülya Küçük, "Islam: Saints and Sacred Geographies (Turkey)", *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures*, c. V (Lieden: Brill, 2007), 230-231.

²¹ Eflâkî, Ahmed, *Menâkibü'l-Ârifin*, haz. Tahsin Yazıcı, 2c., TTK Basımevi, Ankara, (I) 1976 – (II) 1980, II, 779-80; Aynı yazar, *Ariflerin Menkıbeleri*, Tr. Tahsin Yazıcı, 2c, İstanbul, (I) 1986- (II) 1987, II, 132-3 (6/26)

²² Eflâkî, I, 90-2 /Tercüme- 1986) I, 134-5 (3/14).

kullanmıştır.²³ *Menâkibü'l-Ârifîn*' de ise bu namaz olayı yerine, Mevlânâ'nın "gayb âleminde gelen altı heybetli adamın" kış ortasında verdikleri söylenen özel bir Hindistan gülü destesi"nden söz edilir ve bunları Mevlânâ'nın Kira Hâtun'a verdiği, ilerleyen sayfalarda bahsedileceği üzere, Muineddîn Süleyman Pervâne'nin (idamı: 1277) eşi Gürcü Hâtun'un bunların bir kısmını ondan aldığı ve ağrıyan gözlere sürüldüğünde ağrıyı tedâvi ettiğini keşfettiği anlatılmaktadır.²⁴

Mevlânâ'nın oğlu Sultân Veled'e sütanneliği yapan Kiramana Hâtun da zamanın velî kadınları arasındadır. Garip kerametleriyle şöhrat bulmuştur. Meselâ, Mevlânâ hazretleri Sultan Veled ve Alâeddin'i dinî ilimleri tahsil için Şam'a gönderdikten uzun süre sonra, Kiramana Hatun onların acısıyla oturmuş ağlıyorken, iki meleğin geldiğini ve kendisini Allah'ın huzuruna çağırdığını görür, ama: "İşim var gelemem. Bahâeddin'in [Sultân Veled'in] acısıyla meşgûlüm" der. Israr üzerine, kendi vücuduna şu talimatı verir: "Ey gözlerim! Siz yine böyle ağlayınız ve ey dilim, sen de böyle inle! Ey ellerim! Ben Allah'ın huzuruna gidip gelinceye kadar işi bırakmayınız, her biriniz kendi işinizle meşgul olun" der. Gidip geldikten sonra uzuvlarını bıraktığı gibi bulur ve bedenini sevinçle kucaklar.²⁵

Mevlânâ'nın zamanındaki Hakk aşığı kadınlarla ilgilendiği ve onlarla dostluk kurduğu rivâyet edilir. Meselâ, "zamanın Râbiası" diye övülen Fahrûnnisâ'yı hacca gitmeye teşvik ettiği ve hatta onunla birlikte mânen hacca gittiklerinden söz edilmektedir.²⁶ Ayrıca, Nizâm adında bir hanım mürîdi vardır. "Buri kumaşından yapılmış bir örtüsü"nden başka bir şeyi olmayan bu hanım, bir gün bu örtüsünü satarak semâ' düzenlemek ister. Mevlânâ, buna şiddetle karşı çıkarak engel olur ve: "Satma! Sana lazım olur. İşte biz senin semâ' toplantına geldik" diyerek dostlarla üç gün üç gece semâ' yaparlar.²⁷ Sultan IV. Rûkneddîn Kılıcarşan'ın (idaresi: 1249-1254, 1257-1266) eşi Kraliçe Gumac Hâtun, Mevlânâ'nın hanım mürîdleri arasındadır.²⁸ Sipehsâlâr'ın *Risâle*'sinde anlatıldığına göre, bir gün, "eskiden sultanlara ait olan saraylardan birisinde" bir kısım hanımlarla birlikte otururken birdenbire Mevlânâ kapıdan içeri girip: "Çabuk! Çabuk! Evden dışarı çıkın!" der. Onlar dışarı çıktıktan sonra sofanın kemeri çöker. Orada bulunan herkes, Mevlânâ'nın ayaklarına kapanır ve teşekkür ederler. Ardından, şükran nişânesi olarak ihtiyaç sahiplerine sadakalar verirler.²⁹ İleride belirtileceği üzere, *Menâkibü'l-Ârifîn*'de buna yakın bir olay Çelebi Hüsâmeddin (ö.683/1284) ve Muinedîn Pervâne'nin eşi Gürcü Hâtun için anlatılır.³⁰

Menâkibü'l-Ârifîn'de sözü edilen hanımlar arasında "velîye", "bilgin",

²³ Bkz. Feridun bin Ahmed Sipehsâlâr, *Risâle-i Feridûn* b. Ahmed Sipehsâlâr der Ahvâl-i Mevlânâ Celâleddîn-i Mevlevî, haz. Saîd Nefisî, Kitâbhâne-i ve Çâphâne-i İkbâl, Tahran, 1325, 89-90; / Aynı Yazar, *Mevlânâ ve Etrafındakiler*. *Risâle*, Tr. Tahsin Yazıcı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977, 91-92.

²⁴ Eflâkî, I, 90-2 / (Tercüme- 1986) I, 134-5 (3/14).

²⁵ Eflâkî, II, 821-2/ (Tercüme -1987), II, 166 (7/31).

²⁶ Eflâkî, I, 287-8 / (Tercüme-1973) I, 303-4 (3/200).

²⁷ Eflâkî, II, 601 (3/588) / (Tercüme-1973) II, 66-7 (3/591).

²⁸ Eflâkî, I, 335 / (Tercüme- 1973) I, 338 (3/258).

²⁹ Sipehsâlâr, *Risâle*, 91 / Aynı Yazar, *Mevlânâ ve Etrafındakiler*, 93.

³⁰ Eflâkî, II, 754/ (Tercüme -1987), II, 132-3 (6/11).

“üstâd”, “sultanların kızlarının hocası” gibi vasıflarla anılan Usta Hâtun,³¹ “şeyh-i havâtîn” gibi ünvanları olan Sultanın özel nâibi Emîrüddin Mikâil’in hanımı gibi diğer hanımlara rehberlik eden hanımlar da vardır. Her Cuma akşamı Konyalı hanımlar, bu hanımın huzurunda toplanır ve Mevlânâ’yı davet etmesi için ona yalvarırlardı. Çünkü, Eflâkî’nin deyimiyle “Mevlânâ’nın o ahiretlik hanıma büyük himmet ve iltifatları vardır”.³²

Eflâkî’nin tavsifiyle “Melike-i zamân, bânu-i cihân ve h tûn-i sultân” olan Gürcü Hâtun, Mevlânâ hânedânının muhib ve müridlerindendir. Bir gün Kayseri’ye girmek ister ama Mevlânâ’dan ayrılığa da dayanamamaktadır. Hiç olmazsa özlediğinde resmine bakabilmek için Aynuddevle-i Rûmî adındaki Mani dinine mensub bir ressamdan Mevlânâ’nın resmini yapmasını ister. Aynuddevle, bir türlü Mevlânâ’nın tek çehresini yakalayamaz. Yirmi ayrı sayfaya türlü türlü resimlerini çizer. Sonunda kalemini atıp çıkar. Gürcü Hâtun, bu resimlerin hepsini sandığına koyar. Bu sandığı seferde ve hazarda yanından ayırmaz. Mevlânâ’nın şevki kendisini her kapladığında, bu resimlere bakarak sükûn bulur.³³ Gürcü Hâtun, Mevlânâ’ya “kış ortasında gayb âleminden gelen altı heybetli adamın” verdikleri söylenen özel bir Hindistan gülü destesinin bir kısmını, Mevlânâ’nın hanımı Kira Hâtun’dan almayı başarmıştı ve bunları ağrıyan gözlere sürdüklerinde tedâvi ettiğini keşfettiğinden gözü ağrıyan kişilerin başvurduğu bir kişi olmuştu.³⁴

Meram bağlarındaki “Tâvus Baba” diye anılan türbe ise bir “gizemli” düğündür. İçinde yatan var mıdır, varsa kadın mı erkek mi olduğu konusunda kimsenin kesin bir bilgisi yoktur. Nezihe Araz’ın anlattığı efsaneye göre,³⁵ Buhâra’dan, Şîrâz’dan, Deşt’ten oluk oluk insanın Anadolu’ya, daha doğrusu Mevlânâ’yı görmeye aktığı devirde, Konya’ya bir kervan gelir. İçerisinde hangi dinden, hangi mezhepten olduğu sırrını hâlâ koruyan bir kadın vardır. Mevlânâ aşığı ve aynı zamanda dünyalar güzeli bu kadın, Meram Bağları’nda küçücük bir tepeyi her yerden çok beğenir. Bu tepede küçük bir kulübe yaptırmaya karar verir. Mevlânâ âşıkları, bir sabah vakti Meram bağlarında yapılan bir semâ töreninden dönerken, küçük tepenin eteklerinden gelen tatlı bir rebâb sesi duyarlar. Ses o kadar büyüleyicidir ki ahengine kapılmamak, peşine düşmemek ve “Hay dost!” deyip semâ etmemek mümkün değildir. Yukarıda rebâb, aşağıda semâ devam eder. O sabahtan sonra, bu küçük tepenin eteğinden geçmek Mevlânâ âşıklarının bir adeti haline gelir. Artık her şafak vakti, yüzünü bile görmedikleri bu kadının rebâbıyla ruhlarını yıkamakta, berrak bir halde yollarına devam etmektedirler. Bu arada dedikodular da eksik değildir: Kadının neden kendini sakladığı bir sır idi ve öyle de kalacaktı. Zira yine bir şafak vakti, gül ve sümbül dolu bu tepenin eteğinden geçen dervişân bu sesi duyamaz. Dervişân korku ve kuşkuyla Mevlânâ’ya dönerler. Mevlânâ: “Gidip kulubeye bakın” der. Nefes nefese yukarı çıkan dervişler, bomboş kulübenin ortasında henüz sıcaklığını koruyan bir kucak tâvus tüyünden başka bir şey bulamazlar. Dervişân, meseleyi Mevlânâ’ya aktardıklarında: “Türbesini yapın” diye emreder ve onlar da bu gün hâlâ ziyaret edi-

³¹ Eflâkî, II, 727 /(Tercüme- 1973) I, 157 (5/30).

³² Eflâkî, I, 490 /(Tercüme- 1986) I, 341 (3/465).

³³ Eflâkî, I, 425-7 /(Tercüme- 1986) I, 308-9 (3/371).

³⁴ Eflâkî, I, 90-2 /(Tercüme- 1986) I, 134-5 (3/14).

³⁵ Bu anlatıya, Araz’ın kitabı dışında başka bir yerde rastlayamadık.

len o türbeyi yaparlar.³⁶

Bu Tâvus'un, *Menâkıbu'l-Ârifin*'de bahsedilen "Tâvus-ı Çengi" olması muhtemel görünmektedir. Zira o da bir çalgıcıdır. Gerçi o "harp" çalmaktadır ama bunun efsânede "rebâb"a dönüşmüş olması mümkündür. *Menâkıbu'l-Ârifin*'e göre, Vezir Ziyâeddin'in hanında Tâvus adında harp çalan ve emrinde cariyeler çalıştıran bir hanım vardı. Sesi de kendisi de çok güzel ve gönül okşayıcı idi. Saz çalmasıdaki maharetinden ötürü bütün âşıklar onun esiri olmuşlardı. Tesadüfen birgün Mevlânâ o hana girerek Tâvus'un karşısına oturur. Tâvus, cilveyle Mevlânâ'nın huzuruna gelerek baş koyar, sazını Mevlânâ'nın eteğine vurup onu kendi hücreğine davet eder. Mevlânâ onu kırmayarak hücreğine gider ve sabahın erken vaktinden akşam namazına kadar onun hücreğinde namaz ve niyazla meşgul olur. Sarığından bir dolama miktarı keserek Tâvus Hâtun'a verir; cariyelerine de para bağışlarında bulunur. Aynı gün, sultanın haznedarı Şerafeddin bu hana uğrar. Tâvus Hâtun'a âşık olur. Ona evlenme teklif eder. Ellibin dinar başlıkla onu nikâhlar. Zifaf gecesi ona: "Şimdiye kadar sende bu güzellik ve dilberlik yoktu. Bugünlerde seni zamanın Râbia'sı ve Züleyha'sı gibi görmemin sebebi nedir? Bu güzellik ve süs nereden geldi?" diye sorar. Tâvus Hâtun, Mevlânâ'nın hücreğini şereflendirdiğini, başındaki sarık parçasını da onun verdiğini söyleyerek bu güzelliklerin kaynağına işaret eder. Hazinedar, Mevlânâ'ya teşekkürlerini sunup onun müridi olur. Tâvus-i Çengi'nin manevî durumunda da güzel değişimler olur: Bütün cariyelerini âzat edip evlendirir. Konya'nın bütün hanımları da onun müridi oldular, onun kerâmetlerine tanık oldular. Ve o han da Müslümanların hamamı olur. Şimdi orası meşhûr "Nakışlı Hân" olarak bilinir.³⁷ Öyleyse "Tâvus Baba" diye bilinen türbenin bu hanıma ait olması muhtemeldir; ve "Tâvus Hâtun", birileri tarafından "Tâvus Baba" olarak değiştirilmiştir.³⁸

Mevlânâ'nın, kendi mürideleri olan hanımlarla dine aykırı tarzda görüşmesi ise ayrıca dikkat edilmesi gereken bir husustur. Çok yakınlık gösterdiği kadınlar, sadece yüzlerini açmaktadırlar. Meselâ Mevlânâ'nın şöyle dediği rivayet edilir: "Fâtıma Hâtun sağ gözüm, kızkardeşi Hediye Hâtun³⁹ sol gözümdür. Onlardan başka beni ziyâretle şereflenen bütün yüzleri kapalı kadınlar, yanıma yüzleri yarım açık olarak, onlarsa tam açık olarak gelirler."⁴⁰

Bir Mevlânâ muhibbi olan Gürcü Hâtun, aynı zamanda Çelebi Hüsâmeddin'in (ö.683/1284) de muhibbidir. Bir gün, erkânıyla birlikte sarayında otururken Çelebi'nin bir adamını göndertip "oturduğu saraydan hemen başkasına geçsin, sarayın damı çökecektir" diye haber vermesi ve saraydakiler çıkıp haber verilen olayın gerçekleşmesinden sonra, Gürcü Hâtun'un ona inancı bir iken bin olur; bu vesileyle muhtaçlara sadakalar verir, kurbanlar keser, ve Çelebi'nin müridlerine de hediyeler gönderir.⁴¹

³⁶ Bkz. Araz, Anadolu'nun Kadın Erenleri, 30-32.

³⁷ Bkz. Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifin*, I, 375-6/ (Tercüme), I, 281-2.

³⁸ Bkz. Hasan Özönder, *Konya Velileri*, Konya, 1990, 133-6; Araz, *Anadolu'nun Kadın Erenleri*, 189-94, 13vd.

³⁹ Bilindiği üzere Fâtıma Hâtun, Sultan Veled'in eşidir. Fâtıma hatun ve Hediye Hâtun, Şeyh Salahaddin'in kızlarıdır. Bkz. Eflâkî, *Menâkıbul-Ârifin* (Tercüme-1987), II, 118.

⁴⁰ Eflâkî, *Menâkıbul-Ârifin* II, 719/(Tercüme-1973), II, 251-2 (5/20).

⁴¹ Eflâkî, II, 754/ (Tercüme -1987), II, 132-3 (6/11).

Tokat şehrinde, Sultân Veled'in hanımı Fâtıma (Kirâke) Hâtun,⁴² oğlu Ârif Çelebi'ye haddinden fazla saygıda bulunuyor ve -Eflâkî'nin tabiriyle- baş koyuyordu. Bu tavrı, şehrin ileri gelen kadınları tarafından: "Anneye oğlu önünde baş koymak ve bu derece değer vermek düşmez. Gerekir ki o annesine değer vere, elini öpe" diye eleştirilmekte idi.⁴³

Sultan Veled'in kızları olan Mutahhara Hâtun ve Şeref Hâtun seçkin hanımların başında gelmekte idiler. Dedeleri Mevlânâ, mutahhara Hâtun'a "Âbide", Şeref Hâtun'a "Ârife" derdi. "Rum ülkeleri kadınlarının çoğu" Mutahhara Hâtun ve Şeref Hâtun'un müridi olmuşlardı.⁴⁴

Erzurum'da Olcaytu Muhammed Hudâ-bende'nin hanımı olan⁴⁵ Paşa Hâtun Ulu Ârif Çelebi'nin (ö. 719/1319-20) muhibbidir. Bir süre onun sohbetinde bulunmuştur ve ondan ayrılmayı istemediği için Konya'ya dönmesine izin vermek istememektedir. Babası Sultân Veled'in üst üste çağrılarına rağmen, Ulu Ârif Çelebi Konya'ya gidememektedir. Çelebi, üzüntüsünden üç gün üç gece iftar etmemiştir. Sabahleyin artık yemeye karar verip elini sofraya uzattığında "Yazık, Paşa Hâtun öldü" der. Bu esnâda uzaktan haberci görünür ve gerçekten de Paşa Hâtun'un öldüğünü haber verir.⁴⁶ Gölpınarlı, Paşa Hâtun ile Ulu Ârif Çelebi arasındaki ilişkiyi "Çelebi'nin gönül maceraları" olarak yorumlamayı tercih ederken⁴⁷ sanırız yanılmaktadır.

Tokat'ta Ulu Ârif Çelebi'nin (670/1272- 719/1319-20) halifelerinden birisi, bir kadın, yani Ârife-i Hoş-likâ-yı Konevî'dir. Civarın büyükleri onun müridleridir. Kendisinde bir süre misafir kalan ve şehir halkını büyüleyen vaaz ve konuşmalar yapan müfessir Nâsireddin Vâiz adlı bir ilim adamı, Ulu Ârif Çelebi hakkında ileri geri konuşunca, Ârife-i Hoş-likâ, ona pek tabii olarak itiraz eder ve fazlaca incitir. O da buna kızarak Tokat'tan kalkıp Niksar'a gider ama daha ilk Cuma hastalanıp Tokat'a döner.⁴⁸ Bu olay, o dönemde bir Mevlevî hanım halifenin, ulemâca yadrganması şöyle dursun, onlardan birisiyle rahatça konuşup tartışabildiğini, hatta evinde misafir edebildiğini göstermesi açısından çok mühimdir.

Daha sonraki dönemlerde de birçok Mevlevî hanım veliler olagelmiş, hatta Destina Hâtun, Güneş Han, Kâmile Hanım ve kızı Hâce Fatma Hanım gibi hanım şeyhler atanmıştır. Mevlânâ'dan sonra gelişen Mevlevîlik'te 'kadının veliliğinde' kalınmamış kadın şeyhler atanmıştır.⁴⁹ Ancak bu kısım, bizim ele aldığımız

— — — —
⁴² Sultân Veled'in hanımı Fâtıma Hâtun'un adı Eflâkî'de bazen Kirâke Hâtun olarak da geçer. Kirâke, aslında kadınlar için kullanılan bir ünvândır. Eflâkî, kendi eserinde Fatma Hâtun'un kastedildiğini birçok yerde dolaylı olarak zikretmektedir. Geniş bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, "Çevirmenin Önsözü", Ariflerin Menkıbeleri (Tercüme-1987), II, 7-39: 10, 11.

⁴³ Eflâkî, II, 891-2/ (Tercüme -1987), II, 200 (8/42).

⁴⁴ Eflâkî, II, 990 / (Tercüme -1987), II, 250 (10/3).

⁴⁵ Bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, İstanbul 1983, 82.

⁴⁶ Eflâkî, II, 889/ (Tercüme -1987), II, 198 (8/41).

⁴⁷ Bkz. Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, 82.

⁴⁸ "Mevlânâ Rükneddin Urmevî'l-Veledi'nin oğlu" diye tanıtılan Nâsiruddin Vaiz, Niksar'da Cuma günü vaaz ederken Ulu Ârif Çelebi ile ilgili gördüğü olağanüstü bir vâkıa sonucu hasta olmuştur. Bu olaydan sonra Ulu Ârif Çelebi'nin müridi de olur ama artık çok geçtir: Birkaç gün sonra hakka kavuşur. Detaylar için bkz. Eflâkî, II, 928 / (Tercüme -1987), II, 217 (8/73).

⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. Sâkib Dede, Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyân, I, 252-264.

dönemi ilgilendirmediğinden burada detaya girmiyoruz.

SONUÇ

Tarih boyunca Anadolu'da "velî" sıfatı ile anılan birçok hanım olagelmıştır. Mevlevîliğin ilk devirlerinde de durum pek farklı olmamış, kadın cemiyetinin dışına atılmamış ve bu şekilde kadınlar, en azından dinî rollerini yoğun bir şekilde yerine getirebilmişlerdir. Hatta "Kadınlar, Mevlânâ, Sultan Veled, Ulu Ârif Çelebi gibi Mevlevî rehberlerinin yanısıra, kadın mürşidelerin rehberliklerinden de faydalanarak, erkeklere oranla aslında daha zengin bir dinî hayat yaşamayı başarmışlardır" denebilir. Bu dönemde, Ârife-i Hoş-likâ-yı Konevî gibi erkekleri irşâd eden Mevlevî hanımları da göz ardı etmemek gerekir.

Kaynaklar:

- » Araz, Nezihe, *Anadolu Erenleri*, İstanbul, 2000.
- » —, *Anadolu'nun Kadın Erenleri*, İstanbul, 2001.
- » Asiye Hâtun, *Rüya Mektupları*, haz. C. Kafadar, İstanbul, 1994.
- » Asımgil, Sevim, *Gönül Bahçesine Giden Yol*, İstanbul, 1995.
- » Aşkar, Mustafa, "Kadın Süfileri Anlatan Bir Menâkıbnâme: Menâkıb-ı Velîyyâtî'n-Nisâ", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, XIII (Temmuz- Aralık 2004), 75-98.
- » Ayverdi, Samiha ve diğerleri, *Kenan Rifai ve 20. Asrın Işığında Müslümanlık*, İstanbul, 1965
- » Bahadır, İbrahim, *Alevî ve Sünnî Tekkelerde Kadın Dervişler*, İstanbul, 2005
- » Bardakçı, M. Necmettin, "Türk Tasavvuf Geleneğinde Kadın", *Araştırmalar. İnsan Bilimleri Araştırmaları*, XIII (2005), 31-44.
- » Bayram, Mikail, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları Teşkilâtı)*, Konya 1994
- » Eflâkî, Ahmed, *Menâkıbü'l- Ârifin*, haz. Tahsin Yazıcı, 2c., TTK Basm., Ank., (I)1976-(II)1980.
- » —, *Ariflerin Menkıbeleri*, Tr. Tahsin Yazıcı, 2c, İstanbul, 1986 (c.I)- 1987 (c.II).
- » Ernst, Carl W., *Teachings of Sufism*, Boston & London, 1999.
- » Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1983.
- » Kalafat, Yaşar, "Anadolu'da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnançları", *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 32 (2004), 37-54.
- » Kara, Mustafa - Süleyman Uludağ, "Takdim", Abdurrahman Câmî, *Nefahât'ül-Üns. Evliya Menkıbeleri*, tr. ve şerh Lamii Çelebi, Haz. S. Uludağ —M. Kara, İstanbul, 1995.
- » Kara, Mustafa , *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 1999.
- » Kara, Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri (1839 2000)* İstanbul, 2002.
- » Konuk, Ahmed A., *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II (haz. Selçuk Eraydın -Mustafa Tahralı), İst., 2004.
- » Köprülü, O.F., "Bacıyân-ı Rûm" md., *DİA*, IV (İstanbul, 1991), 415.
- » Küçük, Hülya, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, Konya, 2004.
- » —, "Islam: Saints and Sacred Geographies (Turkey)", *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures*, c. V (Lieden: Brill, 2007), 230-231.
- » Mardin, Şerif, *Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler/3)*, İstanbul, 1995.
- » Nimet Hâtun ve Zeynep Ancan (hazırlayanlar), *Allah Aşkı Her Şeyden Üstündür*, Ank., 1962.
- » Özönder, Hasan , *Konya Velileri*, Konya, 1990.
- » Ögke, Ahmet", Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlu'l-Gayb. İbn Arabî'nin Görüşleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, V(Ocak -Haziran 2001), 161-201.
- » —, *Ahmed Şemseddin-i Marmaravî*, İstanbul, 2001.
- » Raudvere, Catherina, *Çağdaş İstanbul'da Süfi Kadınlar*, tr. Damla Acar, İstanbul, 2003.
- » Sâkıb Mustafa Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevlevîyân*, 3 c., Mısır, Matbaa-ı Vehhabiye, 1283 H.
- » Schimmel, Annemarie, *Mystical Dimesions of Islam*, The University of North Caroline Press, Chapel Hill, 1975.
- » Sipehsâlâr, Feridun bin Ahmed, *Risâle-i Feridûn b. Ahmed Sipehsâlâr der Ahvâl-i Mevlânâ Celâleddin-i Mevlevî*, haz. Saîd Nefîsî, Kitâbhâne-i ve Çâphâne-i İkbâl, Tahran, 1325.
- » —, *Mevlânâ ve Etrafındakiler. Risâle*, Tr. Tahsin Yazıcı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977,
- » Smith, Margareth, *Bir Kadın Sufi Rabia*, tr. Özlem Eraydın, İstanbul, 1991.
- » Türer, Osman, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat:Halvetilik Örneği. Hediyyetü'l-İhvân*, İst.,2005.
- » Uludağ, Süleyman, *Süfi Gözüyle Kadın*, İstanbul, 1995.
- » Yola, Şenay, "Cerrahiye" md., *DİA*, VII (İstanbul 1993), 416-420.
- » Yücer, Hür Mahmut, "Eyüp'te Hâtuniye Tekkesi ve "Tenşitü'l-Muhibbîn bi Menâkıb-ı Hâce Hüsameddin", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Der.*,X (Ocak-Haziran2003),219-249.